

## НОВЫЯ ДАСЛЕДАВАННІ «СЛОВА ПРА ПАХОД ІГАРАЎ»

## NEW RESEARCH OF “THE TALE OF IGOR’S CAMPAIGN”

**С. У. Шахоўская,**

*кандыдат філалагічных навук, дацэнт  
кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі  
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага  
ўніверсітэта імя Максіма Танка*

**S. Shakhovskaya,**

*PhD in Philology, Associate Professor  
of the Department of Linguistics and  
Linguodidactics, Belarusian State Pedagogical  
University named after Maxim Tank*

Паступіў у рэдакцыю 24.11.21.

Received on 24.11.21.

У артыкуле разглядаюцца новыя даследаванні, прысвечаныя аднаму з найважнейшых помнікаў агульнаўсходнеславянскай літаратуры – «Слову пра паход Ігараў», аналізуюцца іх вынікі і ступень карэляцыі з даследаваннямі XIX–XX стст. На працягу апошніх дзесяцігоддзяў навукоўцамі прапанаваны новыя адказы на пытанні адносна паходжання, аўтарства і сапраўднасці (фальсіфікацыі) дадзенага помніка літаратуры, што ўносіць значныя карэктывы ў 200-гадовую гісторыю вывучэння «Слова...». Пытанне пра паходжанне Мусін-Пушкінскага зборніка канчаткова вырашана А. Р. Бабровым, бясспрэчныя доказы на карысць сапраўднасці «Слова...» па выніках лінгвістычнага аналізу тэксту прывёў А. А. Залізнык, новы адказ на пытанне пра аўтарства і час напісання літаратурнага помніка прапанаваў А. М. Ужанкоў.

*Ключавыя словы:* «Слова пра паход Ігараў», новыя даследаванні, паходжанне, сапраўднасць / фальсіфікацыя, аўтарства, час напісання.

The article considers new research devoted to one of the most important monuments of general Eastern Slavic literature – “The Tale of Igor’s Campaign”, analyzes its results and the degree of correlation with the research of the 19th-20th centuries. During the latest decades scholars offered new answers to the questions regarding origin, authorship and authenticity (falsification) of this literary monument which makes significant adjustments to 200-year long history of studying “The Tale...”. The question about the origin of Musin-Pushkin collection is completely solved by A. Babrou; indisputable evidence about authenticity of “The Tale...” by the results of linguistic analysis was presented by A. Zaliznyak; a new answer to the question about authorship and the time of writing the literary monument is offered by A. Uzhankou.

*Keywords:* “The Tale of Igor’s Campaign”, new research, origin, authenticity/falsification, authorship, time of writing.

«Слова пра паход Ігараў» – адзін з самых вядомых і папулярных помнікаў агульнаўсходнеславянскай літаратуры XII ст. Беларускія, рускія і ўкраінскія мовазнаўцы, літаратуразнаўцы, гісторыкі ўжо больш за 200 гадоў займаюцца вывучэннем дадзенага помніка пісьменства ў самых розных аспектах. Вывучэннем лінгвістычных асаблівасцей «Слова...» ў розны час займаліся С. П. Абнорскі, М. Г. Булахаў, Л. А. Булахоўскі, А. І. Жураўскі, А. В. Ісачэнка, М. М. Карынскі, А. А. Патабня, М. М. Петэрсон, А. І. Сабалеўскі, А. Цімберлейк, Р. В. Якабсон і шмат іншых. На аснове сабраных і сістэматызаваных дакументаў, у якіх адлюстраваны вынікі вывучэння «Слова...» спецыялістамі самых розных галін навукі, М. Г. Булаховым створаны слоўнік ««Слова пра паход Ігараў» у літаратуры, мастацтве, навуцы» (Мінск, 1989) [1].

Як справядліва адзначае В. Б. Смірноў, «Слова пра паход Ігараў» – «адзін з самых загадкавых твораў старажытнай літаратуры, тайну якога некалькі стагоддзяў спасцігалі і спасцігаюць пакаленні вучоных-медыявістаў» [2, с. 143]. Пасля выхаду ў свет «Слова...» у 1800 годзе перад даследчыкамі розных галін навукі паўстала адразу некалькі пытанняў, вырашэнне якіх расцягнулася на два стагоддзі: 1) паходжанне зборніка, у якім было знойдзена «Слова...»;

2) пытанне сапраўднасці / фальсіфікацыі помніка літаратуры; 3) аўтарства «Слова...»; 4) час напісання твора. Даследаванні апошніх гадоў далі новыя адказы на гэтыя пытанні, прычым праблема вызначэння сапраўднасці помніка, на нашу думку, знайшла канчатковае вырашэнне.

Мэтай нашага артыкула з’яўляецца тэрэтычнае асэнсаванне найноўшых вынікаў даследавання «Слова пра паход Ігаравы» навукоўцамі з розных галін ведаў у кантэксце шматгадовай навуковай дыскусіі вакол дадзенага помніка пісьменнасці. Метадалагічнай базай даследавання з’яўляюцца метады аналізу, верыфікацыі і сінтэзу.

Пытанне пра паходжанне зборніка са «Словам...»<sup>1</sup> да апошняга часу вырашалася даследчыкамі наступным чынам. Згодна з Э. Кінанам і яго аднадумцамі, зборніка не існавала зусім, а яго выдаўцы разам з М. М. Карамзіным і К. Ф. Калайдовічам прыдумалі змест уяўнага зборніка, каб выдаць за старажытны твор фальсіфікацыю, створаную Й. Дамброўскім. Па звестках збіральніка старажытных рукапісаў графа А. І. Мусіна-Пушкіна, помнік літаратуры быў знойдзены ў адзіным спісе ў складзе рукапіснага зборніка

<sup>1</sup> Гл. Энцыклапедыю «Слова о полку Игореве», арт. «История открытия “Слова...”».

XVI ст., які захоўваюцца ў бібліятэцы Спаса-Яраслаўскага манастыра<sup>1</sup>, а каля 1792 года ў сувязі з продажам кніг манастыром трапіў у яго калекцыю. У 1795–1796 гг. была зроблена копія рукапісу для Кацярыны II, у 1800 годзе А. І. Мусіным-Пушкіным, М. М. Батыш-Каменскім, А. Ф. Маліноўскім было падрыхтавана выданне «Слова...», а ў 1812 годзе ў час напалеонаўскага нашэсця ў выніку пажару ў Маскве канвалют разам з большай часткай бібліятэкі А. І. Мусіна-Пушкіна згарэў. Даследаванні Яраслаўскіх архіваў А. В. Салаўёвым, Г. М. Маісеевай далі падставы меркаваць, што архімандрыт Іоіль (Быкоўскі) прысвоіў сабе чатыры рукапісы з архіва, а пасля прадаў іх А. І. Мусіну-Пушкіну. Меркавалі таксама, што «Слова...» змяшчалася ў адным з растуёўскіх рукапісаў, перададзеных калекцыянеру з Яраслаўскага архіерэйскага дома. Аднак ні адна з новых версій не знайшла дакументальнага пацвярджэння.

У 2007 годзе А. Р. Баброў прааналізаваў усе версіі паходжання зборніка і на аснове апошніх архіўных дадзеных пабудаваў новую версію адшукання «Слова...». 26 ліпеня 1791 года А. І. Мусін-Пушкін быў прызначаны обер-пракурорам Свяцейшага Сінода. Згодна з загадам Кацярыны II з усіх епархій і манастыроў яму сталі дасылаць рукапісы, што датычыліся гісторыі Расійскай дзяржавы. Калі пасля смерці імператрыцы Павел I загадаў вярнуць рукапісы ў тыя месцы, адкуль яны былі дасланыя, аказалася, што 9 рукапісаў прапалі, у тым ліку рукапіс № 624 («[Именованіе книгъ въ листъ]. Историческая, Гранографъ (Хронографъ). История церковная Ветхаго и Новаго Завета и гражданская, съ частымъ баснословныхъ повестей прибавленіемъ, по 1687 годъ») з бібліятэкі Кірыла-Белазерскага манастыра [3, с. 542]. На падставе аналізу архіўных матэрыялаў, выпісак М. М. Карамзіна, сведчаньня вядомага палеографа таго часу А. І. Ермаловіча, які бачыў канвалют і абазначыў почырк, якім напісана позняя яго частка, як паўустаў XV ст., А. Р. Баброў зрабіў вывад, што ўказаны рукапіс – гэта і ёсць зборнік са «Словам...», які трапіў у калекцыю А. І. Мусіна-Пушкіна восенню 1791 года з Кірыла-Белазерскага манастыра.

Пытанне адносна сапраўднасці / несапраўднасці «Слова...» паўстала адразу пасля яго апублікавання. У дыскусіі аб сапраўднасці літаратурнага помніка прымаў удзел А. С. Пушкін, які сцвярджаў, што твор сапраўдны. У XX ст. прадстаўнікі «скептычнай школы» ў расійскай гісторыяграфіі (А. А. Зімін і інш.), а следам за імі шэраг замежных вучоных (А. Мазон, К. Трост, М. Хендлер, Р. Айтцетмюлер і інш.) зноў ставілі пад сумненне сапраўднасць «Слова...». Аднак дыскусіі гісторыкаў і літаратараў не маглі прывесці да кан-

чатковага вырашэння пытання. Вядомы даследчык старажытнарускай мовы і старажытных рукапісаў акадэмік РАН А. А. Залізняка правёў лінгвістычны аналіз помніка і ў кнізе «"Слова пра паход Ігараў": погляд лінгвіста» (М., 2004) прывёў шэраг вычарпальных аргументаў на карысць сапраўднасці «Слова...». Навуковец адзначыў наступнае.

«Слова пра паход Ігараў» захоўвае марфалагічныя і сінтаксічныя рысы літаратурных помнікаў XI–XII стст., а фанетыка і арфаграфія (часткова марфалогія) тэксту падпарадкоўваюцца нормам XV–XVI стст. У шэрагу характэрных рысаў агульнаўсходнеславянскай эпохі навуковец адзначае наступныя. У «Слове...» адлюстроўваюцца вынікі 2-й палаталізацыі: чаргаванні заднеязычных [г], [к], [х] і свісцячых [з'], [ц'], [с'] назіраюцца ў назоўніках множнага ліку і назоўным склоне (плъци, внүци, стязи), формах назоўнікаў меснага склону мужчынскага і жаночага роду (на **Нѣмизѣ, на рѣцѣ, при Ользѣ**) і прыметніках (на **жестоцѣмъ**). Захаваліся характэрныя для агульнаўсходнеславянскай мовы формы дзеясловаў 2-й асобы адзіночнага ліку з канчаткам -ши (грѣмеши, можеши, стоіши, седіши), формы аорыста (занесе, наведе, поеѣха, вишася, падоша). Формы парнага ліку чаргуюцца з формамі множнага, напрыклад: **Ѡ моя сыновчя Игорю и Всеволоде! Рано еста начала Половецкую землю мечи цвѣлнннн, а себѣ славы искатн...** А далей у тым жа звароце: **Нѣ нечестно одолѣсте, нечестно бо кровь поганую проліясте.** Усе энклітыкі, акрамя еси, у тэксце «Слова...» ва ўсіх выпадках размяшчаюцца ў дакладнай адпаведнасці з законам Вакернагеля: **Почнемъ же, братіе; Не ваю ли храврая дружина; Боянъ бо вѣщій.** Для помніка яшчэ характэрна актыўнае ўжыванне дзеяслоўнай формы імперфекта закончанага трывання, выкарыстанне якой ужо на працягу старажытнарускага перыяду ў тэкстах рэзка зменшылася (сѣдѣ начнннше играти чатыми, да кгда кто ѿ ннщнхѣ дерьзнѣвѣ вѣсхнщаше оѹ него, пѣхннше юго пастью). У «Слове...» фіксуецца рэдкая дзеяслоўная форма, характэрная толькі для старажытных кананічных царкоўных тэкстаў, – 2-я асоба адзіночнага ліку аорыста, якая сустракаецца пазней за XI–XII стст. толькі ў некалькіх тэкстах (**Челю, господнне, мое веселіе по ковылію развѣя?**). Пасля ўказанага перыяду гэта форма змянілася перфектнай. Мадальная часціца **ти** ў помніку свабодна спалучаецца з любым словам у сказе (тяжко ти головы кромѣплечю, зло тнтѣлѣкромѣ головы), ужо ў тэкстах XIII ст. яна дадзеную ўласцінасць страціла, захававшыся толькі ў некалькіх застылых спалучэннях [4].

Адрознымі рысамі новага часу (не характэрнымі для помнікаў пісьменства да XII ст.) з'яўляюцца выкарыстанне бяззлучнікавых канструкцый; ужыванне прыназоўніка ў прэпазіцыі

<sup>1</sup> Спаса-Праабражэнскі манастыр у Яраслаўлі.

да назвы гарадоў у лакатыве (вѣ **Кыевѣ**, вѣ **Новѣградѣ**, вѣ **Путывлѣ**, вѣ **Черниговѣ**); непаўтарэнне прыназоўніка ў іменных групах (вѣ граде **Кіевѣ**, при **Олзѣ** Гориславличи, за землю **Русскую**, къ **Дону Великому**).

Да рысаў, характэрных для арфаграфіі XV–XVI стст., А. А. Залізняк адносіць стан рэдукаваных, захаваных пасля плаўных [р] і [л], а таксама на канцы слоў (вѣтванъ, длъго, слънце), у той час як ва ўсіх астатніх пазіцыях яны ўжо перасталі выкарыстоўвацца або праясніліся ў галосныя поўнага ўтварэння. «Слова...» захавала сляды «другога ўсходнеславянскага ўздзеяння», што выявілася, напрыклад, у напісаннях тыпу пѣкѣтъ, вѣкѣтъ, вѣръзыи, прѣвѣи, чръленъ, напісанні ь замест ъ на канцы слова (ѣмь, велесовь), а замест я пасля галоснай (сія, вѣщія, копіа, граахѣтъ), напісанні з жд (виждѣ, прихощахѣ).

У марфалогіі «Слова...» прадстаўлены наступныя адхіленні ад нормаў XII ст. у бок больш позняй сітуацыі: змяшэнне формаў назоўнікаў назоўнага і вінавальнага склону множнага ліку мужчынскага роду; выкарыстанне ў назоўніках жаночага роду мяккага скланення ў назоўным і вінавальным склоне множнага ліку новага канчатка -и (лисици, галици, зори, вежи), у месным склоне адзіночнага ліку мяккага скланення назоўнікаў шырока прадстаўлены новы канчатак -ѣ (вѣ **Путывлѣ**, вѣ **полѣ**, вѣ **гридницѣ**), маюцца прыклады недапасаваных дзеепрыметнікаў (звоня, имѣя, поваряя) і інш. На аснове ўсяго пералічанага навуковец робіць вывад, што «Слова...» напісана ў XII ст., а лінгвістычныя асаблівасці помнікаў XV–XVI стст., якія адзначаюцца ў «Слове...», з'яўляюцца новаўвядзеннямі апошняга перапісчыка [4].

Помнік выяўляе шэраг дыялектных асаблівасцей, якія таксама былі зроблены апошнім перапісчыкам «Слова...» (напрыклад, змяшэнне [р] і [р'], [в] і [ѵ], [ц] і [ч], [ѣ] і [е], ацвярдзенне [с'] у ся, ад'ектыўнае скланенне ў тот і шмат інш.). Іх аналіз, як адзначае А. А. Залізняк, дае магчымасць сцвярджаць, што апошні перапісчык паходзіў з паўночна-заходняй часткі ўсходнеславянскай тэрыторыі (з пскоўскай зоны) [4].

Да нашага часу не вырашана пытанне адносна дакладнай даты напісання і аўтарства «Слова...». Навукоўцы пагаджаліся з тым, што аўтар твора з'яўляецца сучаснікам падзей на Куліковым полі, верагодней за ўсё – гісторыкам ці паэтам. У шматлікіх помніках літаратуры адзначаюцца факты знаёмства са «Словам...». Так, у «Задоншчыне», дзе апісваецца Кулікова бітва 1380 года, створанай на мяжы XIV–XV стст., адзначаецца шэраг месцаў, дзе

ёсць спасылкі на «Слова...», а таксама фрагменты тэксту, што літаральна паўтараюць тэкст «Слова...». Алюзіі на дадзены помнік літаратуры сустракаюцца і ў шматлікіх іншых помніках пісьменства: «Сказанні пра Мамаева пабоішча» (XV ст.), «Маленні Данііла Заточніка» (XIII ст.), «Слове пахвальным Фамы» (XV ст.), Новагародскім IV летапісе, «Цудах Ніколы» (XI–XII стст.) і інш.

У 2019 годзе А. М. Ужанкоў, прааналізаваўшы шэраг гістарычных і літаратурных фактаў, прыйшоў да высновы, што аўтарам «Слова...» з'яўляецца ігумен Кіеўскага Свята-Міхайлаўскага Выдубіцкага манастыра Маісей, які да свайго пастрывжэння асабіста прымаў удзел у паходзе Ігара і з'яўляўся адным з 15 дружыннікаў князя, што вярнуліся з паходу жывымі. Акрамя таго, Маісей з'яўляецца аўтарам Кіеўскага летапісу 1199 года, які ўвайшоў у Іпацьеўскі летапісны звод, а таксама летапіснага артыкула пра паход Ігара. Вынікі даследавання А. М. Ужанкова знайшлі адлюстраванне ў кнізе «"Слова пра паход Ігараў" і яго эпоха» [5].

Даследаванні А. М. Ужанкова дазволілі зрабіць і новыя высновы пра час напісання «Слова...». Раней лічылася, што літаратурны помнік створаны ў прамежку часу з 1185 да канца 90-х гг. XII ст. і перапісаны апошні раз у XV ст. Аднак на аснове аналізу гістарычных дадзеных, што ўзгадваюцца ў творы, А. М. Ужанкоў прыйшоў да высновы, што «Слова...» напісана зімой 1200 года – у прамежку паміж разгромам князем Раманам Галіцкім полаўцаў, якія вялі асаду Канстанцінопаля, і смерцю Ігара Святаславіча, які ў творы ўзгадваецца сярод жывых.

Версіі, альтэрнатыўнай усім узгаданым, прытрымліваецца варонежскі даследчык «Слова...» А. М. Ломаў, які ў 2010 годзе апублікаваў манаграфію «"Слова пра паход Ігараў" і вакол яго», дзе аспрэчваў вынікі навуковага аналізу твора А. А. Залізняка і Д. С. Ліхачова [6]. Аднак пагадзіцца з высновамі А. М. Ломава адносна часу напісання «Слова...» і аўтарства твора мы не можам.

Такім чынам, у XXI ст. даследаванне «Слова пра паход Ігараў» застаецца актуальным. Новыя дасягненні навукі дазваляюць па-новаму вырашаць пытанні, дыскусіі адносна якіх працягаюцца ўжо больш за два стагоддзі. Дзякуючы навуковым здабыткам А. А. Залізняка, сёння ўжо можна дакладна сцвярджаць, што «Слова...» – арыгінальны помнік пісьменства XII ст. Пераканаўчымі падаюцца і адказы на пытанне пра паходжанне Мусін-Пушкінскага зборніка, зробленыя А. Р. Бабровым.

## ЛІТАРАТУРА

- Булахов, М. Г. «Слово о полку Игореве» в литературе, искусстве, науке / М. Г. Булахов. – Минск : Университетское. – 262 с.

## REFERENCES

- Bulahov, M. G. «Slovo o polku Igoreve» v literature, iskusstve, nauke / M. G. Bulahov. – Minsk : Universitetskoe. – 262 s.

2. *Смирнов, В. Б.* Новая гипотеза об авторстве «Слова о полку Игореве» / В. Б. Смирнов // Вестник ВолГУ. – Серия 8. – Вып. 10. – 2011. – С. 143–150. – Рец. На кн. : Ломов, А. М. «Слово о полку Игореве» и вокруг него [текст] / А. М. Ломов. – Воронеж : изд.-полиграф. центр Воронеж. ун-та, 2010. – 244 с.
3. *Бобров, А. Г.* Происхождение и судьба Мусин-Пушкинского сборника со «Словом о полку Игореве»? / А. Г. Бобров // Труды Отдела древнерусской литературы. – СПб. – 2014. – Т. 62. – С. 528–553.
4. *Зализняк, А. А.* «Слово о полку Игореве»: взгляд лингвиста / А. А. Зализняк. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 352 с.
5. *Ужанков, А. Н.* «Слово о полку Игореве» и его эпоха / А. Н. Ужанков. – М. : Академика, 2015. – 512 с.
6. *Ломов, А. М.* «Слово о полку Игореве» и вокруг него : монография / А. М. Ломов. – Воронеж : Изд.-полиграф. центр Воронеж. гос. ун-та, 2010 – 244 с.
2. *Smirnov, V. B.* Novaya gipoteza ob avtorstve «Slova o polku Igoreve» / V. B. Smirnov // Vestnik VolGU. – Seriya 8. – Vyp. 10. – 2011. – S. 143–150. – Rec. Na kn. : Lomov, A. M. «Slovo o polku Igoreve» i vokrug nego [tekst] / A. M. Lomov. – Voronezh : izd.-poligraf. centr Voronezh. un-ta, 2010. – 244 s.
3. *Bobrov, A. G.* Proiskhozhdenie i sud'ba Musin-Pushkinskogo sbornika so «Slovom o polku Igoreve»? / A. G. Bobrov // Trudy Otdela drevnerusskoj literatury. – SPb. – 2014. – T. 62. – S. 528–553.
4. *Zaliznyak, A. A.* «Slovo o polku Igoreve»: vzglyad lingvista / A. A. Zaliznyak. – M. : Yazyki slavyanskoj kul'tury, 2004. – 352 s.
5. *Uzhankov, A. N.* «Slovo o polku Igoreve» i ego epoha / A. N. Uzhankov. – M. : Akademika, 2015. – 512 s.
6. *Lomov, A. M.* «Slovo o polku Igoreve» i vokrug nego : monografiya / A. M. Lomov. – Voronezh : Izd.-poligraf. centr Voronezh. gos. un-ta, 2010 – 244 s.